

KLAUS LAALO

Lapsenkielen taivutuserikoisuudet paljastavat suomen taivutusjärjestelmän ongelmakohtia

Suomen kielen taivutusjärjestelmässä on muutamia pulmakohtia, joissa aikuisenkin kielenpuhujan kielitaju ainakin toisinaan horjuu. Yleensä erilaisten muotojen tuottaminen oman kielen sanoista eli sanojen taivuttaminen sujuu huomaamattomasti ja automaattisen varmasti, mutta näissä taivutusjärjestelmän sumeissa kohdissa voivat esimerkiksi kielen eritendenssit joutua ristiriitaan. Silloin kielitaju ei tarjoakaan tavallista tukeaan, vaan puhuja joutuu epävarmuusalueelle. Lapsen kielenkehityksessä on kiinnostava vaihe, jonka aikana tätä kielen sumeaa aluetta pääsee tarkastelemaan, kun taivutusjärjestelmän piilevät jännitteet tulevat esiin lapsen tuottamissa erilaisissa analogiamuodoissa.

Lapsenkielen erityyppisiä kehitysvaiheita – sanamäärän kasvusta laadulliseen muutokseen

Lapsenkielen kehitysvaiheet voidaan jäsentää monella tapaa, esimerkiksi sanaston tai kieliopin näkökulmasta. Lapsenkielen tutkimukset painottuivat aiemmin englannin kieleen, mutta viime aikoina on lisääntynyt myös muita kieliä koskeva lapsenkielen tutkimus. Edustavana osoituksena tästä on Wolfgang Dresslerin koordinoima morfologisesti rikkaita kieliä puhuvien lasten varhaisten kehitysvaiheiden tutkimushanke, joka on vakiinnuttanut käyttöön uusia termejä kuten 'miniparadigma' sekä 'esi-' ja 'varhaismorfologia' (esi- ja varhaiskielioppi); hankkeen tuloksista on julkaistu lukuisia kokoomateoksia¹.

Lapsen kielellisessä kehityksessä voidaan erottaa ominaisluonteeltaan hyvin erityyppisiä vaiheita. Näistä ensimmäinen on esikieliopin vaihe. Siinä lapsi alkaa käyttää ensimmäisiä sanojaan, jotka on oppinut jäljittelemällä toisten puhetta, mutta ei vielä taivuta niitä vaan käyttää kutakin sanaa tyypillisesti vain yhdessä tietyssä muodossa. Tässä vaiheessa ei ole vielä lauseita, vaan lapsen varhaiset ilmaukset koostuvat enimmäkseen yhdestä sanasta. Tyypillisiä ensimmäisiä sanamuotoja ovat yksikön nominatiivit: *äiti*, *isi*, *nalle*, *auto* jne. Muita tavallisia ensimmäisiä muotoja ovat ainesanoihin – etenkin ruokiin ja juomiin – liittyvät partitiivit (*vettä*, *pullaa* jne.) sekä edelleen muuttamat illatiivit, kuten päivittäisten pukeutumisrutiinien yhteydessä opitut *jalkaan*, *kätehen*, *päähän*. Verbien muotoja tulee käyttöön hitaammin, tyypillisesti aluksi erilaisina perusmuotoina kuten *anna*, *kato*, *syö*, *tulee*,

menee. Näissä verbien perusmuodoissa on niukasti taivutusaineita, ja ne tarjoavat hyvän pohjan myöhemmälle verbintaivutuksen kehitykselle, koska niiden perään voi liittää taivutuspäätteitä.

Tällaisilla yhden sanan ilmauksilla voi olla käyttöyhteydessään runsaasti ilmaisuvoimaa, ja ne voivat vastata kokonaista lausetta, koska usein niihin liittyy eleitä, ilmeitä ja muita ilmaisukeinoja. Esimerkiksi imperatiiveihin *anna* ja *kato* liittyy yleensä osoittava ele, jonka avulla lapsi kertoo, mitä tahtoo itselleen annettavan tai mihin tahtoo yhteistä huomiota suunnattavan. Tilanneyhteys auttaa kuulijaa ymmärtämään, mitä lapsi tahtoo viestiä käyttämällään yhdellä sanalla.

Esikieliopin vaiheessa lapsi siis käyttää sanoja enimmäkseen yhdessä muodossa taivuttamatta niitä, ja kielen kehitys on määrällistä: sanavaraston karttumista ja erilaisten muotojen kertymistä. Ilmaisukeinojen kehitykselle olennaista on edetä kielenoppimisessa tällaisen pelkän määrällisen kasvun jälkeen laadullisesti seuraavaan vaiheeseen, varhaiskielioppiin. Tähän etenemiseen alkaa tulla mahdollisuuksia, kun lapsi oppii muutamista sanoista useita muotoja, aluksi sellaisia kahden muodon oppositioita kuin *pulla* : *pullaa*, *kirja* : *kirjaa*, *jalka* : *jalkaan*, *muki* : *mukiin*, ja verbien osalta esimerkiksi *tule* : *tulee*, *anna* : *antaa*.

Kahden eri muodon välisten oppositioiden pohjalta alkaa kehittyä vähintään kolme eri muotoa käsittäviä miniparadigmoja eli suppeita taivutusmuotojen sarjoja. Nämä koostuvat sanojen yleisimmistä, puheikäytön kannalta tärkeimmistä muodoista, kuten nominien miniparadigmat *kirja* : *kirjaa* : *kirjan* ja *muki* : *mukin* : *mukiin*

sekä verbien miniparadigmat *anna : antaa : antoi, mene : menee : meni : mennään ja syö : syödään : syömään*.

Miniparadigmojen varassa lapsi alkaa hahmottaa kielen taivutusjärjestelmää, ja taivutusmuotojen vähitellen kasvavan verkoston avulla hän kartoittaa eri muotojen välisiä säännönmukaisuuksia. Löytämiensä säännönmukaisuuksien ansiosta hänen ei tarvitse muistaa jokaista muotoa erikseen, vaan hän voi johtaa muotoja toisista analogioiden avulla. Taivutuksen alkuvaiheissa analogioilla on tärkeä osuus niin säännönmukaisuuksien hahmottamisessa kuin uusien muotojen tuottamisessa. Esimerkiksi taivutussuhteiden *anna : antaa : antoi* ja *kaataa : kaatoi* tarjoaman mallin mukaan lapsi voi muodostaa uusista sanoista vastaavia muotoja, kuten *aja : ajaa : ajoi*.

Analogiamuodot: ikkuna lapsen kielisysteemiin ja kielen jännitteisiin

Lapsen kielellisessä kehityksessä on eräs hyvin kiinnostava vaihe, varhaiskielioppi, jonka aikana lapsi tuottaa luovasti analogioiden varassa hyvinkin omaperäisiä muotoja: ne poikkeavat aikuiskieleen vakiintuneista muodoista, mutta ovat kuitenkin helposti ymmärrettäviä. Mielenkiintoista kyllä vastaavanlaisia muotoja tavataan myös murteissa, läheisissä sukukielissä ja toisinaan aikuisten kielenpuhujien satunnaisissa kielen lipsahduksissa. Varhaiskieliopin vaihe ajoittuu lapsen kielenkehityksessä siihen, kun lapsi on jo oppinut jonkin verran sanastoa ja riittävän määrän tarpeellisimpia taivutusmuotoja, joiden varassa hän alkaa rakentaa alustavaa kieliopin järjestelmää voidakseen tuottaa yhä uusia muotoja uusista sanoista sitä mukaa kuin tarvitsee niitä.

Varhaiskieliopin taivutusperiaatteet ovat aluksi pelkistettyjä, koska usein lapsi aloittaa taivutuksen yhdestä mallista ja soveltaa sitä mahdollisimman laajasti. Tällöin käy helposti niin, että kun lapsi on esimerkiksi oppinut imperfektin muodostustavan *antaa : antoi, ajaa : ajoi, kaataa : kaatoi* ja oppii sitten uuden verbin *maalaa*, hän taivuttaa sitä aiemmin oppimansa mallin mukaisesti eli *maalaa : maalo*i. Tällaiset vakiintuneista normeista poikkeavat analogiamuodot kuten *maalo*i ('maalasi') osoittavat, että lapsi prosessoi löytämiensä säännönmukaisuuksien avulla kielenaineiksia tuottaakseen kulloinkin tarvitsemiaan muotoja – hän ei siis enää vain toista sellaisenaan niitä muotoja, joita on kuullut toisten käyttävän.

Monet lapsen varhaiskieliopin analogiamuodot ovat kiinnostavia, koska niiden avulla voidaan huomata, missä kohdin suomen taivutusjärjestelmässä on puutteita tai mutkikkaita kohtia. On luonnollista, että varhaiskielioppi on varsin suoraviivainen. Kielijärjestelmän hahmottamisen alussa ei heti ole mahdollista hallita kaikkea, joten on tarkoituksenmukaista aloittaa pelkistettyjen sääntöjen avulla. Riippuu paljon lapsen jo oppimista taivutussuhteista, millaisia muotoja hän tuottaa uusista sanoista; niinpä taivutusmallin *kerto*i : *kertonut, sano*i :

sanonut perusteella lapsi voi tuottaa *laulo*i-muodosta lähemmällä kieltoimuodon *ei laulonut*².

Lapset pyrkivät selkeisiin muotoihin ja muotojen väliin suhteisiin. Siksi he toisinaan pyrkivät korjaamaan vakiintuneen taivutusjärjestelmän puutteita. Esimerkiksi suomen *hyppiä*-tyyppisissä verbeissä, joiden vartalot ovat *i*-loppuisia, preesensin ja imperfektin muodot lankeavat yhteen 1. ja 2. persoonassa, kuten *poimin* (nyt) : *poimin* (viime vuonna), *opit* (nyt) : *opit* (eilen). Koska lapset tahtovat usein ilmaista itseään tarkasti, he voivat kehittää sellaisia selvennysmuotoja kuin ”minä äsken *leikkisin*”, ”en minä töniny sinua vaan sinä *tönisit* minua”. Näissä mallina on verbityyppi *avaan : avasin, hyppäät : hyppäsit*, joissa on huomiota herättävästi erottuva *si*-imperfekti³. Tämä analoginen imperfektityyppi on yksiselitteisen selkeä eikä sekaannu preesensmuotoihin, mutta se voi olla käytössä vain niin kauan, kunnes lapsi oppii konditionaalin. Silloin *leikkisin*-tyyppiset imperfektit jäävät pois käytöstä, koska ne lankeaisivat vuorostaan konditionaali-muotojen kanssa yhteen.

Kielen taivutusjärjestelmän ongelmakohdista antavat viitteitä paitsi lapsenkielen erikoismuodot, joita on runsaasti etenkin varhaiskieliopin vaiheessa, myös aikuiskielen lipsahdukset sekä edelleen eräät murteiden ja sukukielten muodot. Esimerkiksi lounaisissa murteissa tavataan *nukkusin-*, *sanosin*-tyyppisiä imperfektin selvennysmuotoja samaan tapaan kuin viron kielessä, ja Länsi-Uudenmaan murteissa esiintyy lapsenkielessäkin tavattavia imperfektin sekaantumistyyppijä *avoi* ('avasi'), *kelpai, sulai, tanssai* ja niin edelleen.

Tendenssi läpinäkyvien muotojen käyttöön

Moniin vakiintuneisiin taivutusmuotoihin liittyvät säännönmukaisuudet ovat niin mutkikkaita, ettei näiden muotojen tuottaminen ole yksioikoista. Aikuisellekin kielenpuhujalle voivat olla visaisia esimerkiksi monet konsonanttivartaloiset muodot, kuten *paasi*-sanan partitiivi *paatta*, *tulla*-verbin potentiaali *tullee*, *nähdä*-verbin potentiaali *nähnee* ja *piestä*-verbin passiivi *piestään*. Toistuvasti nimittäin kuulee – ja joskus näkee kirjoitettunakin – *paasi*-sanasta sellaisia yksikön partitiiveja kuin *paatea* (kuten *kiveä*) ja *paasia* (kuten *lasia*), potentiaalimuotoja *tulenee* ja *näkenee* sekä passiivimuotoa *pieksetään* – samaan tapaan kuin lapset monesti käyttävät *juosta*-verbistä muotoa *juoksetaan*. Tässä on kyse läpinäkyvien vokaalivartaloisten muotojen suosimisesta.

Vokaalivartalo on konsonanttivartaloa perustavampi, koska kaikilla sanoilla on vokaalivartalo mutta vain osalla konsonanttivartalo, vokaalivartalo on säännöllinen mutta konsonanttivartaloissa on paljon poikkeuksia, ja vokaalivartaloon liittyy pääteaineksista yleisin ja selkeimmin hahmotettava variantti, kun taas konsonanttivartaloissa tavataan usein poikkeuksellisia pääteaineksia. Siten esimerkiksi lapsenkielille tyypilliset vokaalivartaloiset muodot *juokse*-nut, *pure*-nut ja *tule*-nut ovat helpompia ja lä-

pinäkyvämpiä kuin vakiintuneet konsonanttivartaloiset muodot juos-sut, pur-rut ja tul-lut.

Vokaali- ja konsonanttivartalaisuuden vaiheet lapsenkielellä alkavat tyypillisesti siitä, että aivan aluksi, esikieliopin vaiheessa, lapset käyttävät toisten puheesta valmiina kokonaisuuksina oppimiaan muotoja: *kättä*, *vettä* jne. Sitten varhaiskieliopin vaiheessa, kun herää pyrkimys sääntöihin ja systemaattisuuteen, edellisten rinnalle tulee analogiamuotoja: eniten sellaisia vokaalivartaloisia muotoja kuin *käteä* (vrt. *kiveä*, *nimeä*), mutta tavallisia ovat myös *vettä*-tyyppiset analogiamuodot, joissa pitkä loppuvokaali perustuu yleiseen malliin *pullaa*, *kirjaa* jne. Lopulta vakiintuneita konsonanttivartaloisia muotoja alkaa taas liittyä mukaan lapsen kehittyvään taivutusjärjestelmään, mutta silloin konsonanttivartalaisuus voi vuorostaan levitä yli vakiintuneen alansa. Tällöin tavataan etenkin vierasperäisissä sanoissa myös sellaisia väliaikaisia konsonanttivartaloisia muotoja kuin *Tarzanta* ja *ksylitolta*⁴.

Taivutusta hämärtävät muutkin kielen ominaisuudet kuin konsonanttivartalaisuus, esimerkiksi astevaihtelu. Erityisen hankala on se astevaihtelun tyyppi, jossa vahvan asteen *k:*ta vastaa heikossa asteessa kato; mikä muoto on esimerkiksi *laitta*? Astevaihtelun takia tämä *laki*-sanan abessiivi on vaikeampi hahmottaa kuin vaikkapa *kiire*-sanan muoto *kiireettä*. Kieltä opettelevan voi olla vaikea hahmottaa esimerkiksi sitä, että *aion*-muoto kuuluu *aikoa*-verbiin. Lapset ohittavatkin toisinaan astevaihtelun ja tuottavat sellaisia muotoja kuin *poikan*, *jalkat* ja *hakassa*. Vastaavaa tavataan toisinaan aikuispuheessakin, kuten ministerin todetessa televisiossa: ”me *jakaamme* sitä vastuuta”.

Lasten ja aikuisten analogiamuodosteista

Analogialla on tärkeä asema kielessä yleensäkin, mutta erityisen hallitseva se on lapsen kielenkehityksessä varhaiskieliopin vaiheessa. Parivuotiaan lapsen kognitiivista maailmaa analogiat hallitsevat yleisemminkin monipuolisesti⁵. Kun lapsi alkaa prosessoida kielenaineiksia omien sääntöjensä avulla, monet aiemmin toisilta valmiina kokonaisuuksina opitut muodot voivat analogioiden vaikutuksesta muokkaantua, jotta ne sopivat lapsen kehittyvän kieliopin kulloiseenkin järjestelmään. Varhaiskieliopin vaiheessa useat eri analogiat vaikuttavat joskus yhtäaikaa, niin että lapset tuottavat sellaisiakin muotoja kuin *menenny* ja *pesesy*; näissä ilmenee toisaalta pyrkimys vokaalivartalon käyttöön (*mene-*, *pese-*) ja toisaalta pyrkimys käyttää toisten puheesta tuttuja muotoja *menny(t)* ja *pessy(t)*, joissa vartalo on kuitenkin työläämmiin hahmotettavissa. Kun lapsi etenee kieliopin jäsentymisvaiheeseen, tällaiset erikoiset analogiamuodosteet jäävät pois käytöstä, mutta säännölliseen muodostukseen perustuvat läpinäkyvät vokaalivartaloiset analogiamuodot pitävät puolensa pitkään: *pesenyt*, *purenut*, *tarvitsenut* jne.

Useita lapsenkielen analogiamuotojen tyyppisiä tavataan myös aikuiskielessä. Esimerkiksi lapsenkielen

kaksinkertaisen partitiivin *vettä* (vet+tä+ä) kanssa samaa tyyppiä on aikuiskielessä jokseenkin yleinen *montaa*, ja joskus tavataan sellaisiakin tämän analogiatyyppin muotoja kuin *kahtaa* (”ei *kahtaa* kertaa”) ja *syltää*. Tavallisin analogiamuotojen tyyppi on kuitenkin se, jossa vokaalivartaloisen variantti syrjäyttää konsonanttivartaloisen variantin, kuten potentiaalimuoto *tulenee* (’tullee’) ja passiivimuoto *pieksetään* (’piestään’) (*Hobitti*-elokuvan suomennostekstiä: ”pieksetään nuo peijakkaa”). Vakiintunut muoto *juostaan* pitää aikuiskielessä puolensa siksi, että se on riittävän taajassa käytössä, mutta *piestä-*verbi on paljon harvinaisempi, joten vokaalivartaloisuus pääsee aikuiskielessäkin helpommin voitolle.

Lapsenkielen muoto *juoksetaan* on helposti ymmärrettävissä läpinäkyvyytensä takia, vaikka ei olekaan vakiintunut kieleen. Aikuiskielessäkin esiintyy saman verbin harvinaisemmissa muodoissa vokaalivartaloisia analogiamuotoja, kuten *juoksenemme* (oik. *juossemme*), ja vokaalivartaloisia rinnakkaismuotoja tavataan tuon tuostakin monissa muissakin verbeissä, kuten *nähnyt - näkenyt*, *nähnee - näkenee*. Vanhoista kansanrunoista ja kirjasuomen dokumenteista ilmenee, että konsonanttivartaloisuus on ennen ollut yleisempää, ja vokaalivartaloisuus on vallannut muutamien viime vuosisatojen aikana yhä enemmän alaa. Aikuiskielen satunnaisissa lipsahduksissa ja lapsen kielenkehityksessä näkyy havainnollisesti, kuinka tämä muutostendenssi vaikuttaa nykyuomessa: konsonanttivartaloiset muodot ovat alttiita korvautumaan säännöllisemmällä ja läpinäkyvämmällä vokaalivartaloisilla muodoilla.

Viitteet

- 1 Bittner ym. (toim.) 2003; Savickiene & Dressler (toim.) 2007; Dressler ym. (toim.) 2017.
- 2 Lisää erilaisia analogiatapauksia, ks. Laalo 2011, 204–206.
- 3 Perusteellisemmin analogisesta *si*-imperfektistä, ks. Laalo 2011, 197–199.
- 4 Lapsenkielen vokaali- ja konsonanttivartalaisuudesta eri tutkijoiden tuloksia kootusti, ks. Laalo 2011, 225–253 ja siinä mainitut lähteet.
- 5 Kauppinen 1992.

Kirjallisuus

- Bittner, Dagmar, Dressler, Wolfgang U. & Kilani-Schoch, Marianne (toim.), *Development of Verb Inflection in First Language Acquisition. A Cross-Linguistic Perspective*. de Gruyter Mouton, Berlin 2003.
- Dressler, Wolfgang U., Ketrez, Nihan F. & Kilani-Schoch, Marianne (toim.), *Nominal Compound Acquisition*. John Benjamins, Amsterdam 2017.
- Kauppinen, Anneli, Kaksivuotias analogioiden maailmassa. Teoksessa *Metafona. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Toim. Lauri Harvilahti, Jyrki Kalliokoski, Urpo Nikanne & Tiina Onikki. SKS, Helsinki 1992, 187–216.
- Laalo, Klaus, *Lapsen varhaiskielioppi ja miniparadigmat*. SKS, Helsinki 2011.
- Savickiene, Ineta & Dressler, Wolfgang U. (toim.), *The Acquisition of Diminutives. A Cross-linguistic Perspective*. John Benjamins, Amsterdam 2007.